

STEFAN KAROL KOZŁOWSKI

GÓRNOPALEOLITYCZNE STANOWISKO W JASKINI MASZYCKIEJ,
POW. OLKUSZ

Znane od lat w literaturze polskiej i obcej¹ stanowisko w Jaskini Maszyckiej, pow. Olkusz, stało się obiektem eksploracji w latach 1962—1966. Badania przeprowadził autor z ramienia Katedry Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego. Częściowo były one finansowane przez Konserwatora Zabytków Archeologicznych mgr A. Kraussa.

Stanowisko, zbadane częściowo przed 80 laty przez G. Ossowskiego, dostarczyło wówczas wyjątkowego jak na nasze tereny inwentarza, uznanego za maddleński. Niestety metody eksploracji stosowane przez Ossowskiego obniżyły wartość uzyskanych przez tego badacza materiałów, tak że niewiele było wiadomo o pozycji stratygraficznej inwentarza, o jego wieku itp. Szczególnie brakowało pewności co do wartości kulturowej inwentarza. Ostatnio wypowiedział się na ten temat R. Schild², który dopuścił wprawdzie możliwość „czystości” zbioru Ossowskiego, opierając się na kryterium „logiki typologicznej”, lecz jednocześnie, jak się zdaje, nie

¹ G. Ossowski, *Sprawozdanie z badań paleoetnologicznych w jaskiniach okolic krakowa w r. 1883*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. 8: 1884, s. 10—26; tenże, *Forschungen in den Höhlen von Ojców im Jahre 1883*, „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien”, t. 14: 1885, s. 74—76; tenże, *Jaskinie okolic Krakowa pod względem paleoetnologicznym*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności”, t. 11: 1885, s. 1—50; tenże, *O geologicznym i paleontologicznym wozrastie piezcher jugozapadnoj okrainy jewropiejskoj Rossii i śmieżnych s nieju miestnostiej Galicii*, „Trudy Obszcz. Ispytat. i Wraczej”, t. 5, Tomsk 1895, s. 16—84; tenże, *Opyt chronologiczeskoj klassifikacii nachodok kamiennogo wieka po nachodkam dobytym iz piezcher kieleckoj gubernii*, „Trudy V Archeologiczeskogo Sjezda”, t. 1, Moskwa 1885, s. 47—71; A.-G. de Mortillet, *Le préhistorique*, Paris 1900, s. 656; M. Hoernes, *Der diluviale Mensch in Europa*, Braunschweig 1903, s. 176—178; H. Breuil, *Les subdivisions du Paléolithique supérieur et leur signification*, s. 46; tenże, *Notes sur le voyage paléolithique en Europe centrale*, „L'Anthropologie”, t. 35: 1925, s. 291; L. Kozłowski, *Starsza epoka kamienna w Polsce*, Poznań 1921, s. 35; tenże, *Die ältere Steinzeit in Polen*, „Die Eiszeit”, t. 1: 1924, s. 146; J. K. Kozłowski, *Quelques remarques sur l'origine de l'extension du Magdalénien en Europe centrale*, „Folia Quaternaria”, t. 10: 1962, s. 1—28; S. K. Kozłowski, *Badania w Jaskini Maszyckiej w latach 1962—1963*, „I Ogólnopolskie Sympozjum Paleolityczne — Kraków, 1963”, z. 1, s. 45—51; tenże, *Uwagi o pozycji stratygraficznej i wieku szczątków ludzkich w Jaskini Maszyckiej, pow. Olkusz*, „Archeologia Polski”, t. 11: 1966, z. 2, s. 307—312; tenże, *Wyniki badań weryfikacyjnych w Jaskini Maszyckiej, pow. Olkusz, w latach 1962—1964*, „Sprawozdania z badań Katedry Archeologii Pierwotnej i Wczesnośredniowiecznej Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1964” (powielone).

² R. Schild, *Paleolit końcowy i schyłkowy*, [w:] *Materiały do prahistorii ziem polskich*, t. 1, Warszawa 1964, s. 219—222.

ma w tym względzie głębokiego przekonania. Ostatnio inwentarz górnopaleolityczny z Jaskini Maszyckiej doczekał się monograficznego opracowania³, w którym J. K. Kozłowski przedstawił wszystkie uznawane za paleolityczne wyroby, zachowane w Muzeum Archeologicznym w Krakowie. Autor wspomnianej monografii przyjmuje istnienie na omawianym stanowisku zwartego zespołu kultury (cyklu) madleńskiej, najbliższej tzw. przemysłowi madleńskiemu III. Warto wreszcie przytoczyć zdanie W. Chmielewskiego, który ostatnio⁴ uznał ten inwentarz za późnomadleński.

Przeprowadzenie nowych badań na tak powszechnie znanym stanowisku było potrzebą chwili, choć z danych Ossowskiego zdawało się wynikać, że stanowisko zostało całkowicie wyeksplorowane.

Przystępując do badań autor pragnął dać odpowiedź na następujące zasadnicze pytania:

1. Jakie były warunki zalegania zabytków paleolitycznych?
2. Czy inwentarz paleolityczny stanowi jeden zespół?
3. Jaki jest wiek tego ewentualnego zespołu?

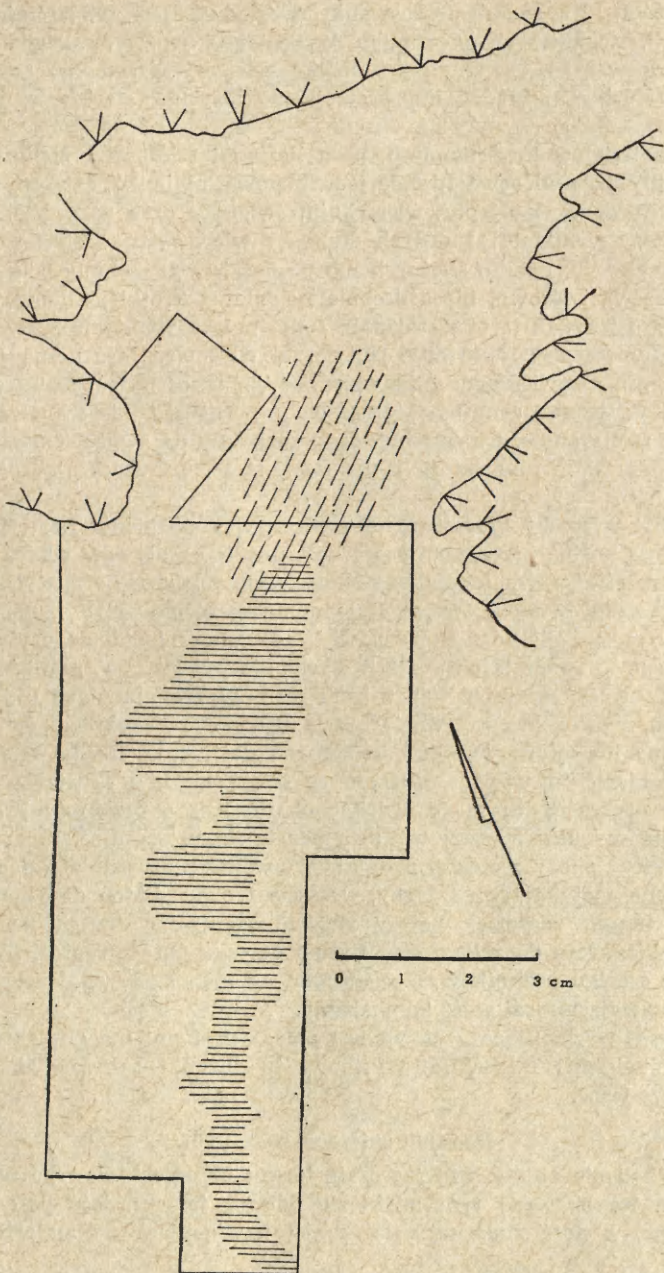
Badania G. Ossowskiego

Ostatnie badania dowiodły, że Ossowski tylko w niewielkim stopniu naruszył taras przedjaskiniowy, a swą uwagę poświęcił głównie partii wejściowej i komorom jaskini. Przekopany obszar dostarczył zabytków nierównomiernie rozmieszczonych w planie. Odnośnie do lokalizacji Ossowski pisał: „Przy wejściu ... liczne rozrzucone ... narzędzia ...”, a następnie, na parumetrowej przestrzeni, pomiędzy otworem jaskini a górnymi szczelinami jej sklepienia ... na środku otworu ... liczne wyroby kościane... Dalej, poza obrębem tego miejsca, w głębi jaskini ... krzemienie ... przytrafiały się rzadko i to tylko w komorze przedniej”. Stan ten próbowałem odtworzyć na załączonym planie (ryc. 1).

Warstwa „c”, w której wg Ossowskiego występowały zabytki paleolityczne, przedstawiała się następująco: „średnio na 1½ metra gruba, składała się głównie z napływowej jasnożółtej gliny, z większą lub mniejszą w niej domieszką ziemi roślinnej, nadającej jej kolor szarawy, dochodzący miejscami do brunatności ... przepełniona była ogromną ilością gładów”. Było to wg Ossowskiego „gruzowisko skalne wietrzącego sklepienia ... oraz niewielka ilość gładów napłyniętych z zewnątrz (powierzchnia ogładzona ... należą do rozmaitych utworów skalnych ... w jaskini obcych). Gładz te ... były ... tak mocno zleżałe ... w szczególności ku dołowi warstwy, że w wielu miejscach pokład cały miał pozór prawie zupełnie jednolitej skały ze szczelinami zapełnionymi namuliskiem ziemistym”. Warstwa „c” leżała „bezpośrednio na skalnym dnie jaskini. W niektórych miejscach, gdzie wklęsłości dna ... tworzyły niby kotlinki, ... dawały się spozstrzegać raz cienkie na parę centymetrów warstewki osadów ilastych koloru błękitnawego lub zielonkawe, zajmujące zaledwie kilkadziesiątcentymetrów przestrzeni ... tu i ówdzie ... znajdowały się w namulisku ... luźne ... oderwane stalagmity...” Na koniec warto zacytować informację o zaleganiu i stanie zachowania zabytków w warstwie: „Wyroby kościane były po niajwiększej części połamane, a te, które się zachowały cało..., znajdowały się prawie wszystkie w położeniu ukośnym”.

³ J. K. Kozłowski, *Stanowisko przemysłu magdaleńskiego w Jaskini Maszyckiej*, „Materiały Archeologiczne”, t. 4: 1963, s. 5—42.

⁴ W. Chmielewski, K. Jażdżewski, J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław 1965, s. 40, 41.

Ryc. 1. Jaskinia Maszycka, pow. Olkusz. Plan wykopu. Skośnie zakreskowano domniemany zasięg najliczniejszych znalezisk Ossowskiego. Kreski poziome wyznaczają zasięg zabytków w górnym poziomie kulturowym (badania 1962—1966)

J. K. Kozłowski w swoim opracowaniu uwzględnił 51 wyrobów kościanych i 115 krzemiennych, zachowanych w Muzeum Archeologicznym w Krakowie. Przytoczone liczby nie odpowiadają podanym przez Ossowskiego, co tłumaczy się zaginięciem części materiałów⁵ oraz błędną interpretacją niektórych znalezisk przez pierwszego eksploratora.

Wśród materiałów krzemiennych, poza licznymi wiórami i nielicznymi odłupkami wystąpiły duże wiórowe rdzenie jednopiętowe, obłupień, zatępce, rylczaki (nie wszystkie zachowane), podtępce, wierchnik, świerzak oraz narzędzia. Wśród tych ostatnich należy wymienić 11 dużych drapaczy wiórowych (1 okaz zaginał) o łukowatych drapiskach, rzadko skośnych lub posiadających łuskany bok, rylce, mniej liczne (6 okazów), wiórowe, nieco drobniejsze, nieraz krótkie, klinowate, węglowe, oraz łamaniec i jedynak (1 okaz zaginał). Dalej należy wymienić przekłuwacz wiórowy i trzy (lub cztery?) dość duże półtylczaki wiórowe. Dość liczną grupę stanowiły w zbiorach Ossowskiego duże wiórowce jednoboczne (8 sztuk) i obuboczne (2 okazy). Okazy jednoboczne były retuszowane półstromo (nieraz nawet „zgrzebłowato”), ale i niestarannie. Okazy obuboczne posiadały na swych końcach niby drapiska. Na koniec wymienić należy 1 okaz tzw. *raclette* oraz dwa zbrojniki prostokątne (1 zaginał).

Spora ilość wyrobów krzemiennych posiada wyszczerbienia i zmiżdżenia. Ślady te posiadają postać nieregularnych i bezładnych negatywów odbić. Spotyka się sporo „niby rylców”, form szczególnie charakterystycznych, powstałych przy utraceniu lub złamaniu formy wiórowej. Krzemienie są różnie patynowane, lecz występują i okazy czyste. Niektóre okazy noszą ślady zaczernienia (dendryty) na swych powierzchniach. Na wszystkich okazach występuje pył lessowy, płowżółty. Na koniec warto zauważyć zastanawiający brak form wybitnie małych (np. odpadków rdzeniowania), zagubionych zapewne w czasie nieuważnej eksploracji.

Zachowany inwentarz wyrobów kościanych dostarczył przede wszystkim serię płoszczy. Wymienić tu wypada płoszcza ze ściętą ukośnie podstawą, spłaszczony w przekroju poprzecznym, także podobne okazy, lecz o przekroju kwadratowym, płoszcza płasko-wypukłe z wycięciem przy podstawie, płoszcza ze zbroczem, ze zbroczem i żeberkiem, okazy z ciosów mamutów. Inwentarz uzupełniały złącza, gładziki, płytki zdobione, motyka typu Lyngby, wreszcie 1 okaz „*bâton de commendement*”.

Spośród innych znalezisk należy zwrócić szczególną uwagę na dość liczne szczątki ludzkie, które doczekały się ostatnio nowego opracowania⁶. Szczątki te są pozostałością szeregu osobników, a zalezione na nich ślady zdają się przemawiać za tezą dopuszczającą możliwość kanibalizmu.

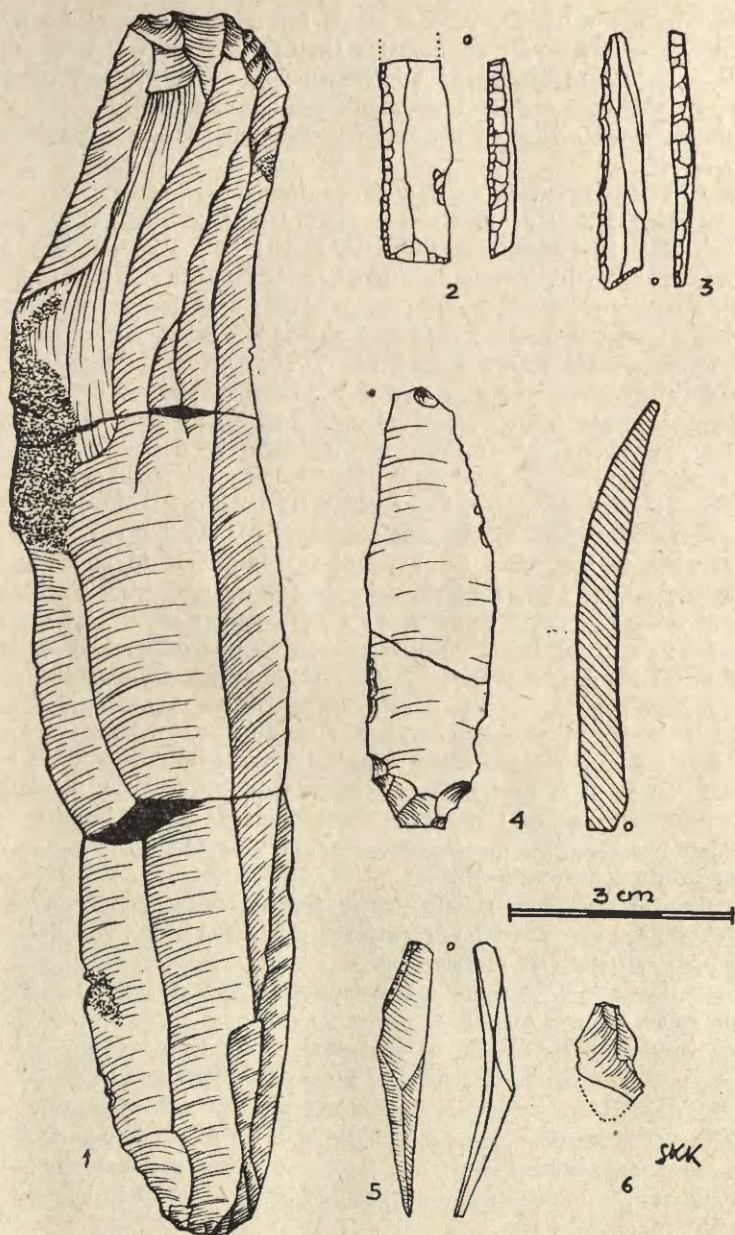
Fauna współwystępująca z zabytkami paleolitycznymi ma charakter mieszany, co ostatnio stwierdził R. Schild. Wystąpiły tu gatunki zarówno zimne stepowe, jak też typowo leśne.

Badania w latach 1962—1966

Ostatnie badania objęły większą część tarasu przedjaskiniowego na przestrzeni około 50 m². Na obszarze tym udało się odkryć jeszcze dość bogate materiały archeologiczne, w dość znacznej swej części nawiązujące do materiałów Ossowskiego.

⁵ Drobna część materiałów krzemiennych wydobytych przez Ossowskiego znajduje się w Zakładzie Paleolitu IHKM PAN w Warszawie. J. K. Kozłowski nie uwzględnił ich w swej monografii.

⁶ Z. Kapica, A. Wierciński, *Analiza antropologiczna ludzkich szczątków kostnych z Jaskini Maszyckiej, pow. Olkusz, z okresu magdaleńskiego epoki paleolitu młodszego*, „*Archeologia Polski*”, t. 11: 1966, z. 2, s. 313—352.

Ryc. 2. Jaskinia Maszycka, pow. Olkusz. Wybrane zabytki z górnego poziomu kulturowego. W. n.

Pomijając zabytki pochodzące z warstwy górnej (gleba leśna z zabytkami neolitycznymi i młodszymi) znaleziska wystąpiły w dwu poziomach: bogatszym (por. ryc. 1) oraz bardzo ubogim.

Poziom bogatszy w planie układał się w formę jakby strumienia meandrującego między ograniczającymi go blokami skalnymi, a spływającego w kierunku od wyjścia z jaskini (domniemane miejsce znalezisk Ossowskiego) na południe—południowy zachód. Poza jego obrębem znaleziska były rzadkością.

Niezmiernie rzadkie okazy z niższego poziomu grupowały się w zachodniej części wykopu.

Stratygrafia przedstawiała się następująco (opis uproszczony):

Od góry zalegała dość gruba warstwa gleby leśnej, w której obok przedmiotów nowożytnych znaleziono zabytki neolityczne. W warstwie tej występował dość licznie gruz wapienny, m. in. bardzo duże bloki, częściowo ostrokrawędzisty, częściowo nawet silnie otoczony. Podległą warstwę tworzył sypki less, silnie przetworzony przez korzenie, zapewne zsypany znad jaskini. Nie znaleziono tu żadnych zabytków.

Niżej wystąpił dość gruby pokład lessowy, który można było w niektórych miejscach dodatkowo rozwarstwić. Pokład ten był brunatny w partiach bezpośrednio podległych glebie leśnej, niżej zaś jego kolor był płowozółty. Less ten był miejscami warstwowany lub smugowany i zawierał domieszkę materiału ilastego oraz lekko otoczony drobnym gruz wapienny. W spągowej partii tego lessu wystąpiły zabytki paleolityczne. Zabytki te często były połamane i poszczerbione (ryc. 2 i 3) oraz na ogół nie leżały płasko, lecz sterzczały pionowo lub skośnie. Wiele przesłanek wskazuje, że less wraz z zabytkami znajdował się tu na złożu wtórnym.

Pod opisaną wyżej warstwą lessu zalegały utwory dość zróżnicowane. W środkowej partii wykopu wystąpiła dość gruba warstwa silnie zaburzonych iłów, w których stropowej partii wystąpiły również zabytki — ciąg dalszy wymienionego wyżej poziomu. Iły te zawierały sporą ilość dendrytów oraz gruz wapienny. W bocznych partiach wykopu iły były rozmyte, a jedynym ich śladem były dendryty i soczewki iłu tworzące poziom oddzielający opisany wyżej less od innego lessu, dolnego, który zawierał dużą ilość gruzu bardziej ostrokrawędzistego niż less górny. Wystąpiły tu też większe głązy. Utwór ten zachował się tylko w niektórych miejscach wykopu, głównie we wgłębieniach chronionych dużymi progami skalnymi. W lessie tym wystąpiły bardzo nieliczne zabytki dolnego poziomu kulturowego, być może na złożu pierwotnym (?).

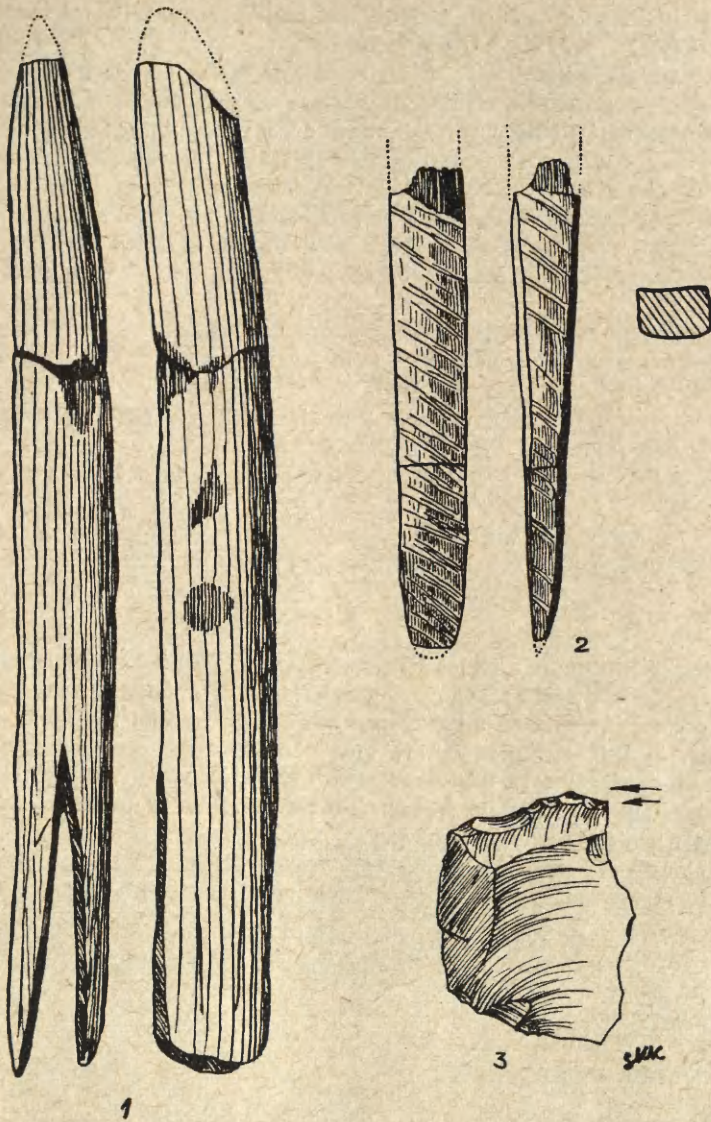
Pod opisanym lessiem wystąpiła jeszcze jedna warstwa zaburzonych iłów (jałowa), kontaktująca się również w niektórych miejscach z górnymi iłami.

Wszystko podścielały iły niezaburzone.

Powyższy bardzo uproszczony opis pozwala się zorientować, że problemy, które czekały na rozwiązanie, nie znalazły całkowitego pozytywnego rozwiązania. Obecnie można tylko wstępnie stwierdzić, że większość zabytków uznawanych powszechnie za madleńskie leży na złożu wtórnym, w górnej warstwie lessu i w iłach, i że fakt ten komplikuje problem zwartości kulturowej uzyskanego inwentarza.

Wydaje się, że bardzo nieliczne zabytki znalezione w dolnej (silnie gruzistej) warstwie lessu mogą ewentualnie być śladem jakiegoś pierwotnego poziomu kulturowego, na razie o nieustalonym wieku. Poziom ten być może leży na złożu pierwotnym (?).

Górny poziom kulturowy powtórzył w większej części obraz znany już ze zbiorów Ossowskiego. Odkryto w nim obłupnie, duże rdzenie jednopiętowe do produkcji wiórów, rdzeń średniej wielkości do produkcji mniejszych wiórów (nowość), wióry, zatępce, ryłczaki (ryc. 2: 5) oraz dość liczne odłupki odpadkowe, prawie nieznanne z badań Ossowskiego. Z narzędzi należy wymienić drapacze wiórowe (ryc. 2: 1), ryłce (ryc. 3: 3), wiórowce jedno- i obuboczne, wióry i odłupki mikrołuskane, prostokąty (ryc. 2: 2), mikrograwet (ryc. 2: 3), tylczaki, wreszcie ciekawy okaz

Ryc. 3. Jaskinia Maszycka, pow. Olkusz:

1 — ostrze z dolnego poziomu kulturowego; 2 — ostrze z górnego poziomu kulturowego; 3 — rylec wydobyty z hały Ossowskiego, prawdopodobnie pochodzący z górnego poziomu kulturowego. W.n.

zbliżony do liściaka (ryc. 2: 4), mający swe najlepsze analogie na wschodniograweckim stanowisku w Pavlovie na Morawach.

Spśród wyrobów kościanych należy wymienić ostrza ze ściętą podstawą, m. in. wykonane z ciosów mamuta (ryc. 3: 2), ostrza z wyciętą podstawą, złącza, pałeczki.

Specjalnego omówienia wymagają dwa duże przedmioty wykonane z dużych żeber. Pierwszy z nich posiada wyraźne ślady starcia na jednym z końców, a obcięciem na drugim. Leżał on obok dużego drapacza wiórowego i można sądzić, że jest jego oprawą (rękojeścią). Drugim przedmiotem jest pięknie zdobione duże żebro z dwoma pazami. Ornament składa się z delikatnych, krótkich nacięć i układa się w zygzaki oraz rzędy. Nie wydaje się, by można było ten okaz wiązać z kręgiem madleńskim.

Dalej wymienić wypada grudki ochry (m. in. jedna ze śladami ścierania), płytkę zapewne kwarcytową, wreszcie muszle i ich fragmenty, zapewne przyniesione przez ludzi paleolitycznych z dalszej odległości.

Dolny poziom kulturowy dostarczył m. in. pięknego okazu ostrza z rozciętą podstawą (*a base fourchue*) (ryc. 3: 1).

Liczne kości zwierząt występujące w towarzystwie zabytków były na ogół źle zachowane.

Z górnym poziomem wiązały się szczątki ludzkie, częściowo opracowane już przez A. Wiercińskiego i Z. Kapicę w cytowanej pracy.

*

Dzisiaj jeszcze nie można podać wszystkich wyników badań, ponieważ nie ukończono wszystkich potrzebnych analiz. Trzeba jednak stwierdzić, że sprawa zawartości kulturowej inwentarza maszyckiego nie rokuje nadziei na pełne rozwiązanie. Wydaje się, że jednak nie można tu mówić o czystym zespole madleńskim, lecz o inwentarzu zawierającym liczniejsze elementy madleńskie i mniej liczne wschodniograweckie. Nie wykluczone jednak (choć trudno w to uwierzyć), że oba elementy mogły istnieć w jednym zespole.

Przygotowywana monografia Jaskini Maszyckiej dostarczy pełnej dokumentacji i być może pozwoli pełniej odpowiedzieć na postawione pytania.

*Katedra Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej
Uniwersytetu Warszawskiego*

STEFAN KAROL KOZŁOWSKI

AN UPPER PALAEOLITHIC SITE IN THE MASZYCE CAVE, IN OLKUSZ DISTRICT

The cave at the village of Maszyce near Cracow was first excavated by G. Ossowski eighty years ago. The recovered materials are rarely found on other sites in Poland, and they have been assigned to the Magdalenian industry¹⁻⁴. The inadequacy of excavation techniques used during that period prevented G. Ossowski from reconstructing the layers in which the finds occurred. Also it remained uncertain how many industries the discovered artifacts represented. However, the majority of authors (e. g. J. K. Kozłowski and R. Schild) have regarded the assemblage as culturally pure.

The investigations of the Maszyce cave which were undertaken in 1962 by the present writer have thrown new light on the recovered artifacts. It is true that the artifacts show domination of Magdalenian features (figs. 2, 3). However, in view of the fact that they did not appear in situ and because of the presence of certain eastern Gravettian elements (figs. 2—4), the hypothesis of their uniformity should be treated with great caution. In the monographical study, which will include both old and new materials, this problem will be discussed in more detail.

